

אשמורות ואמירת הסליחות

נוהגים להתחיל אמירת הסליחות מראש-חודש אלול עד יום-הכפורים. סמוכין לכך בפרקי ר' אליעזר ש"בר"ח אלול עלה משה רבנו לקבל הלוחות בשנית וירד ביום הכפורים". "אלול" ר"ת "אני לדודי ודודי לי", כלומר שימים אלה הם ימי חשבון הנפש. תקופה זו נקראת "אשמורות". גם הפיוטים הקבועים הנאמרים בלילות נקראים אשמורות ורק פיוטים של יום הכפורים נקראים "סליחות".

את האשמורות מתחילים כשלוש שעות לפני עלות השחר, וכבר מחצות הלילה מורגשת התנועה ברחובות, בייחוד בלילות הראשונים.

הילדים ובני-הנוער נוטלים חלק חשוב ב"אשמורות", ולמחרת מתפארים זה בפני זה: "אני קמתי בשעה פלונית", וכל המקדים הרי זה משובח. "אלמדאעי" ¹ טובב ברחובות וקורא בשמו של כל אחד ואחד. כשעתים לפני עלות השחר הומים הרחובות מרוב אדם, אנשים ונשים וטף, כאילו היה זה אמצע היום, (כמובן שבחודש זה ישנים מוקדם מן הרגיל). קול השופר בוקע מכל בית ומכל רחוב, כי לכל ילד יש שופר-של-יעל, המצוי מאד בתימן, ויש ילדים המצטיידים בשני שופרות.

ג' דברים הם ציודו האישי של כל ילד באשמורות, ואלו הם: שופר, "צפיל" (אלה של צץ) וחוברת האשמורות, שעל הרוב הוא "כתב" אותה בעצמו. שופר-של-יעל נקרא "שופר-חק אלעיאל" ((שופר של הילדים) להבדילו משופר של איל שתוקעים בו תקיעה של מצוה בראש השנה. היו כאלה שיש להם שופרות "וצ'יחי" (אומרים שהם קרני-ראמים), שהם ארוכים מאד וישרים כעין מקל ישר, אבל אלה היו יקרי המציאות. הנערים קושרים הוט בשני קצות השופר ונושאים אותו על הכתף, כשצדו הצר סמוך לפה וצדו הרחב למטה, כדי שיהא מוכן לתקיעה. במשך כל חודש אלול אינם מפסיקים לתקוע ביום ובלילה, ונוהגים היו להתחרות מי יוכל לתקוע תקיעות ארוכות יותר ומוטעמות יותר. בשל כך היו מצויים שם מומחים רבים לתקיעות.

בבוא הצבור לבית-הכנסת, לאמירת אשמורות, רבים מביאים עמהם קנקן-קהה, ממותק ומתובל, וכל אחד מחלק מקנקנו ל"אין-נכון-לו". גם הילדים והנערים מתכבדים בכבוד זה והגדולים מעניקים להם ספלי קהה.

בדרך כלל מתחילים את האשמורות בשעה קבועה. תחילה אומרים שמונה מזמורי תהלים שסימנם לבל"ר תשא"ר (לב נא סה קב פה יז כז י'ג). אח"כ פותחים בפיוטו של רבי יהודה הלוי "ישן אל תרדם" וממשיכים הלאה. נהוג ששלשה יורדים לפני התיבה: אחד אומר מהתחלת האשמורות עד הוידוי, השני ממשיך מ"אלד'ינו שבשמים" עד "אם אפס רובע הקן" והשלישי גומר את השאר. כמובן יש רעבתנים הבולעים שתי משמרות ואין אלה נראים בעין-טובה.

1 אלמדאעי — במשמע הקורא, המעורר, מעין "גבני כרוד" במשנה שקלים שיה מ"אג ור' פרטים להלן בפרק "עתים וזמנים".

מנהג מוזר נהוג בין הנערים בלילי האשמורות, שאחרי הוידוי יוצאים לשוטט ברחובות ואלותיהם בידיהם "ילבגו אלכלאב" (מכים את הכלבים). אין כלבי תימן מאולפים ומגודלים בבתים, בהתאם לדברי חז"ל², אלא גדלים פרא ברחובות קריה, וניזונים מבשר ועצמות שמשליכים הקצבים, וגם משיורי לחם, שזורקים להם בעלי הבתים. הנערים מתארגנים קבוצות קבוצות ואורבים לכלבים, קבוצה באה מרחוב זה וקבוצה מרחוב אחר, כדי לכתר את כלבי הרחוב ולהלקותם; וראה זה פלא: גם כלבי-תימן כאילו יודעים את המנהג ומרגישים שזה עתה הגיע חודש אלול; ובעוד שבכל לילה משוטטים הם בכל הרחובות — הרי עתה קשה מאד למצוא כלב כדי לקיים בו את המנהג, לפי שכולם בורחים ומתחבאים במקומות מבטחים. על-אף כל אזהרות הגדולים ותוכחותיהם שהדבר אסור, וכי זה צער-בעלי-חיים, שאיסורו מן התורה, לא נפסק הדבר. גם הגדולים יודעים בסתר-לבם, שגם הם נהגו כך בצעירותם. אחר סיבוב זה חוזרים לבית הכנסת, חלק מתחילים לנמנם עד שבמקום לענות "ענינו" נשמע כאלו עונים "אני נום" (אני ישן). הגיעה שעת התפלה אומרים "למנצח על אילת השחר" מתגברים על השינה ומתפללים בעירנות מרובה. נהוג להתפלל יותר מוקדם מכרגיל³.

גם הנשים מתעוררות מוקדם בחודש זה, מקצתם באות ל"עזרת-נשים" כדי לשמוע אל הרינה ואל התפילה, מקצתן קמות לרקום ולתפור לשם עזרה לבית, בבחינת "סדין עשתה ותמכור"⁴, ומקצתן כדי לטחון ולהכין מלאי לצרכי החגים. כי רב הצורך והמלאכה מרובת.

ראש השנה

נעימת התפילות בראש השנה ויום הכפורים, שונה משאר הימים, הן בחגיגותה והן בנימת הריצוי, שישראל באים בה לפני מוחל עונות עמו. בימים אלה, וכן בין כסה לעשור, כאלו כל החיים מתנגנים לפי אותן הנעימות. נהוג כי התוקע מברך בתורה רביעי והיה זה שכרו, כי בתימן אין החזן ואין התוקע מקבל שכר וכל הדברים שבקדושה נעשים בהתנדבות.

שופר שתוקעים בו הוא כמובן של איל, לפי ההלכה. אך לא כל יהודי-תימן תקעו בשופר-של-איל. בכפרים רבים היו תוקעים בשופר-של-יעל. גם בעיר צנעא עצמה היו שתקעו בשופר של איל, והיו שתקעו בשופר גדול ארוך ופתלתול. עוררים רבים יצאו נגד שופר זה, ולעומתם היו שטענו שהוא של איל, טענה שאינה מתקבלת על הדעת כלל. אך יש שהודו שאינו של איל, אלא שהמנהג לתקוע בשופרות אלו מוחזק בידי יהודי-תימן מימים קדומים מאד וכפי עיקר הדין, שכל השופרות כשרים; סבי מהר"י קאפח ז"ל התנגד בחריפות לשופר

2 ב"ק פג, א והרמב"ם בהלכות נזקי ממון פ"ה הל' ט.

3 היו אומרים "אלול כ'ריף אלצלאה". "כ'ריף" — עונת אכילת פירות הקיץ ומשמעו של הפתגם שחודש אלול הוא עונה של "אכילת" תפילות לשובע.

4 משלי לא, כד.

זה וטען שהוא קרן של תאו, שהוא ממשפחת הבקר ופסול מן הדין, כמפורש במשנה "חוק כשל פרה" שאין קטיגור נעשה סניגור". בשנת תרמ"ז יצא לתימן ר' יחזקאל שאול-רופא, כד"ר מן טבריה¹, שהעביר שאלה בענין זה לחכמי טבריה ולקח עמו שופר אחד להראות להם. תשובתם היתה "אודות מין שופר, שהביא עמו השד"ר כמהר"ר יחזקאל שאול-רופא הי"ו, הנה מין השופר כזה שיהיה מהכבשים לא נמצא כלל ועיקר במחוזותינו, גם מימינו לא שמענו כזה. הנה כי כן על מערכת לחקור דבר אודותיו ושלום", חתומים: יוסף דוד אבולעאפיא, יצחק אברהם בקיריה, שלמה רחמים אבולעאפיא.

אין שום מנהג להתענות בימי ר"ה. אין סדר "ותשליך" נהוג בתימן כלל. בר"ה מברכים זה את זה "תכתב בספר החיים ובספר הזכרון" ועונה "ואתה תכתב בספר החיים ובספר הזכרון". בליל יו"ט שני של ראש השנה אומרים סליחות אחר ערבית, מנהג זה עתיק מאד בתימן².

במרבית בתי הכנסת נהגו לקרוא תהלים לפני תפילת מנחה ובמקצת בתי-כנסת נהגו ללמוד תלמוד או רמב"ם כמו בשבתות ובימים טובים³.

המאכלים והמלבושים בימי ראש השנה הם כמו בשבתות וכן גם סדר הסעודות. אולם בליל ראשון של ר"ה נהגו להגיש לפני הסעודה את המאכלים המפורטים להלן, כולם או מקצתם, כדי להוסיף עליהם ברכה מיוחדת מעניין היום המתחיל ב"יהי רצון" ואלו הם⁴:

רובי'א — יהי רצון שירבו זכויותינו

סלקא — שיסתלקו אויבינו ושונאינו

תמרים — שיתמו עונותינו

קראס — שיקרע גזר דינו

רימון — שגרבה זכויות כרמון

גזר — יגזרו אויבינו ושונאינו.

כ י פ ו ר

עתיק הוא מנהג הכפרות, ועוד קודם שינהגו לעשות כפרות בבעלי-חיים — כבר נהגו

1 עיין מאמרי "שלוחים נשכחים", קובץ "ירושלים", תשס"ו עמוד ש'.

2 עיין "קובץ-עלייד", ת"ש, בשאלות ששאלו אנשי עדן לר' יהושוע הנגיד.

3 אמר העורך: ראוי לספר כאן מעשה שהיה: בביהכ"ס של הרב יחיא קאפח ז"ל למדו בימי ראש השנה לפני המנחה, תלמוד, כבכל שבת; ואלו בביהכ"ס אלשיך קראו תהלים. פעם אחת נצרך מהר"י קאפח ז"ל בשעת הלימוד לספר כתב"ד המצוי בביהכ"ס אלשיך. הוא שלח את בעל ההערה הזו אל גבאי ביהכ"ס אלשיך לבקש ממנו הספר הנחוק, כפי שהיה נוהג לעשות בכל עת צורך. הגבאי נזף בשליח והחזיר פניו ריקם בהסיפו "היום קוראים תהלים ואין לחדש חידושים ללמוד ביום זה גמרא". כששמע הרב קאפח את דברי התשובה מפי השליח הגיב בצער ואמר: "מונע בר יקבוהו לאום". בין כסא לעשור נפטר הגבאי באורח פתאימי וכל הצבור סברו וקיבלו שנתקיימה בו קללת הרב, והשוה סנהדרין צ' ב' "קללת ת"ח אפילו על חנם היא באה" — י"ש"י.

4 ראה זמירות יב, ב, כריתות ה, א.

5 רוביא — היא החילבה המשמשת לליפות תדירי למזונם של יהודי-תימן ונוהגים לתבלה בתבלין נותני טעם וריח, (ועיין בפרק "מאכלים ומטעמים") ואפשר שנקראת רוביא — מלשון ריבוי והתרבות — לפי ששורין ומקציפין אותה עד שהיא מתרבה ביותר. — י"ש"י.

6 קרא — ממיני הדלעת. הנקרא בערבית "קרעה" ובתימן נקרא "דבא".